

**Сучасний український «рецептивний резонанс»
польської літератури ХХ ст.:
геопоетичні візії антитоталітаризму та європеїзації**

Рецепція польської літератури ХХ ст. в Україні має довгу історію, яка починається ще від самого початку минулого століття. Відтоді сучасних польських письменників у нас вибірково перекладали і про них публікували літературно-критичні статті, есеї та літературознавчі дослідження. Зрозуміло, що за радянських часів це робили з певними ідеологічними обмеженнями та викривленнями. Кілька років тому Оксана Дирибало захистила кандидатську дисертацію «Польська література в українській письменницькій критиці ХХ ст.: особливості рецепції та інтерпретації», у якій об'єктом дослідження стали польські митці слова ХІХ–ХХ ст. Я. Кохановський, А. Міцкевич, Ю. Словацький, Ч. Мілош, частково Г. Сенкевич, К. Тетмаєр, Ю. Тувім, Ц. Норвід, В. Оркан, А. Стасюк, Т. Конвіцький, а з українських, які виступали з публікаціями про польських колег, – тільки найвідоміші: І. Франко, Олена Пчілка, Леся Українка, Б. Лепкий, М. Рильський, М. Драй-Хмара, П. Тичина, Є. Маланюк, М. Бажан, Д. Павличко, Є. Сверстюк, О. Забужко, Ю. Андрухович, почасти М. Зеров, Л. Дмитерко, О. Пахльовська, С. Шевченко. З них у полі зору Олесі Нахлік – лише Ч. Мілош, А. Стасюк, Т. Конвіцький, О. Забужко та Ю. Андрухович. Не кажучи вже про те, що в об'єкт дослідження Олесі Нахлік не входить польське письменство ХІХ ст., вона зосередила увагу на творах тих польських літераторів, публікації яких – чи то за кордоном, чи то в оновленій Польщі – були спрямовані проти тоталітарної комуністичної системи та її наслідків, а також проти історичних, культурних та інших стереотипів, упереджень та узвичаєностей у свідомості поляків і мали актуальне значення для самих українців. Це романи Т. Конвіцького і В. Гомбровича, табірні оповідання Т. Боровського, есеїстика Ч. Мілоша, Л. Колаковського і А. Стасюка, щоденники А. Бобковського та В. Гомбровича, мемуари Г. Герлінга-Грудзінського – усі ці тексти з'явилися в українських перекладах щойно в незалежній Україні. З українського боку об'єктом дослідження стали їх численні реципієнти – як давні (Ю. Лавріненко, Б. Осадчук, Ю. Шевельов та ін.), так і, переважно, сучасні: І. Андрусяк, Ю. Андрухович, А. Бондар, О. Бойченко, І. Бондар-Терещенко, Я. Грицак, О. Гриценко, С. Жадан, О. Забужко, О. Зварич, Ю. Іздрик, О. Ірванець, М. Кіановська, Н. Колошук, О. Коцарев, О. Криштопа, А. Любка, Б. Матіяш, Я. Полщук, В. Пономарьов, Ю. Прохасько, М. Рябчук, Р. Свято, Н. Сняданко, О. Сливинський, Л. Таран, Л. Тарнашинська, О. Харлан, С. Яковенко та багато ін. Поряд із цим для глибшого розуміння досліджуваних польських письменників

до розгляду в монографії «Українська культурно-аксіологічна рецепція польської літератури ХХ століття (1991–2018 рр.)» залучено публікації про них польських критиків, есеїстів, літературознавців і філософів: Б. Бакули, Я. Блонського, Б. Бердиховської, В. Болецького, А. Вата, А. Вернера, А. Вилегали, Г. Дзямського, В. Карпінського, Д. Павельця, К. Сталі, П. Слівінського, Д. Сосновської, А. Ф'юта, П. Чаплінського, Є. Яжембського, М. Яніон та ін.

Така тріада, що вперше стала об'єктом монографічного дослідження: обрані польські письменники – їхні польські та українські реципієнти, – дала змогу всебічно й глибоко розкрити освоєння в Україні польських творів, актуальних для культурних і політичних трансформацій посттоталітарного суспільства. У монографії Олесі Нахлік вперше обрано специфічний ракурс пізнання української рецепції антитоталітарної польської літератури ХХ ст.: освоєння і осмислення її задля подолання засилля і наслідків комуністичної системи та постколоніальної спадщини в Україні. Водночас в аналітичному полі дослідниці перебувають також індивідуалістський інтелектуальний дискурс польських авторів та його сприйняття серед українських інтелектуалів, а відтак і найновіші проблеми, викликані входженням, чи радше поверненням, наших країн у цивілізаційний простір Європи. Тема монографії, таким чином, актуальна не лише для вітчизняного порівняльного літературознавства та висвітлення українсько-польських літературних зв'язків, а й для дальшого цивілізаційного поступу українського суспільства на шляху до європейських загальнолюдських і демократичних цінностей.

Авторка монографії не лише осмислює специфіку входження знакових польських письменників ХХ ст. в український культурний простір, а й простежує їхню роль у розбудові новітньої – посттоталітарної – української культури. Цінним напрацюванням Олесі Нахлік є те, що вона вперше зібрала, систематизувала й уклала бібліографію українських перекладів з обраних для аналізу польських творів і текстів-реакцій на них, уважно переглянувши, поряд з окремими книжковими виданнями, університетськими збірниками, зокрема «Київськими полоністичними студіями», також численні часописи, київські й почасти регіональні: «Сучасність», «І», «Всесвіт», «Критика», «Форум», «Зарубіжна література», «Зарубіжна література в школах України», «День», «Єгупець», «Потяг 76», «Березіль», «Дух і Літера», «Кур'єр Кривбасу», «Тиждень», «Дзеркало тижня», «Літературна Україна», «Слово і час», «Поступ», «Книжковий поступ», «Книжковий огляд», «Книжник-gewie»», «Друг читача», «Українська правда», «Україна Молода», «Українське слово», «Дніпро», «Слово Просвіти», «Річ», «Кіно-театр», «Газета по-українськи», «Література Плюс», «Львівська газета», «Високий Замок», «Молодий Буковинець», «Радар», «Нова Польща» та ін., а ще різні інтернет-видання. Бібліографію розміщено в «Додатках»: «Дода-

ток А: Українські переклади» (1991–2018 рр., частково 1981–1989 рр.); «Додаток Б: Українські тексти-реакції» (1991–2018 рр.).

Структура монографії, що складається з трьох розділів, логічно вибудована таким чином, щоб розкрити різні аспекти української рецепції польської літератури. У кожному з розділів Олесь Нахлік системно розглядає рецепцію польських текстів в українських перекладах, резонно ділячи матеріали на кілька груп з огляду на порушені в них проблеми та вектори українських інтерпретацій: 1) ставлення до комуністичної ідеології та радянської колоніальної залежності; 2) конфронтаційний стосунок вільних інтелектуалів до національно-консолідувальних міфів, дилема свободи особистості як можливості індивідуального вибору, з одного боку, й національного обов'язку та національно-комплементарної культурної парадигми – з другого; 3) проблематичне входження Польщі та України у західноєвропейське цивілізаційне співтовариство.

У першому розділі осмислюється українська рецепція антитоталітарного, антикомуністичного та антирадянського дискурсу в польській літературі, своєрідний «порахунок» із комунізмом у філософсько-публіцистичній думці польських, а відтак українських інтелектуалів. У центрі дослідницької уваги – переклади ключових творів польської літератури та особливості їх українського сприйняття: підрозділ «“Малий апокаліпсис” Тадеуша Конвіцького в контексті українського постімперського дискурсу», підрозділ «“Поневолений розум” Чеслава Мілоша: українські інтерпретації поведінкових стратегій інтелектуалів у тоталітарному суспільстві», підрозділ «“Інший світ” Густава Герлінга-Грудзінського й “У нас, в Аушвіці” Тадеуша Боровського в Україні: екзистенційні та етичні площини осмислення табірної дійсності».

Другий розділ «Польські (ре)візії постколоніальної культурної парадигми. Інтелектуал як суб'єкт (де)конструювання культурного канону» присвячено осмисленню серед українських реципієнтів польської літературної реакції на культурну ситуацію уже в новій, посттоталітарній Польщі, а також на сучасну актуалізацію роздумів польських культурних «ревізіоністів» та «деконструктивістів» попередніх десятиліть. Ключові постаті польської літератури ввійшли у назви двох підрозділів: «Динаміка та специфіка української рецепції прози Вігольда Гомбровича: “Щоденник” та “Фердидурке” в українських стратегіях переформатування індивідуальної/національної ідентичності», «“Війна і спокій” Анджея Бобковського: свобода волі індивідуума як рецептивна домінанта українських інтерпретацій твору».

У третьому розділі «Роль геопоетичних візій польських інтелектуалів ХХ–ХХІ ст. у формуванні і трансформації українського концепту Європи» розглядається своєрідний український діалог з польською літературою, зокрема найновішою, у якій порушуються злободенні проблеми, що виникають в умовах

глобалізації, унаслідок зближення із Західною Європою. Бажання досягти науково-технічного, культурного та матеріального рівня Західної Європи, природно, поєднується із бажанням зберегти національну самобутність, стати не просто європейцями, а національно своєрідними європейцями. Ґрунтовне дослідження означених проблем зосереджено у підрозділах «“Моя Європа. Два есеї про найдивнішу частину світу” і “Фад” Анджея Стасюка у пошуку українцями східного фронтиру Центрально-Східної Європи», «“Родинна Європа” Чеслава Мілоша: українські проєкції “малої/великої” батьківщини та орієнтири самоідентифікації».

Кожен розділ монографії підсумовано конкретними вмотивованими висновками, які логічно випливають із розглянутого матеріалу. Позитивною ознакою роботи є й те, що авторка чітко й послідовно тримається магістральної лінії дослідження, підпорядковуючи їй численні факти, твори й письменницькі постаті, з якими вона – і це також належить відзначити – дала собі раду, вміло систематизувавши їх і виділивши кожному літературному явищу певне місце у своєму логічному, добре структурованому науковому викладі.

Варто наголосити, що Олеся Нахлік виявилася дуже чутливою до найактуальніших проблем сучасної польської та української суспільності, влучно виокремила польські твори та українські тексти-реакції, у яких порушуються такі проблеми, і докладно, всебічно та глибоко висвітлила їх у монографії. Крізь призму перекладених польських творів та їх української рецепції дослідниця зуміла показати й осмислити важливі проблеми трансформації посттоталітарного та постколоніального суспільства в цивілізоване європейське. Стрижневою у монографії є добре аргументована численними прикладами думка про те, що обрані для перекладу твори з національного канону польської літератури разом із українським «рецептивним резонансом» навколо них допомагали й допомагають українському суспільству позбуватись ментальної тоталітарної та колоніальної залежності, своєрідної «радянської міфотворчості», й водночас глибше осмислювати нові проблеми, породжені суперечливими реаліями перехідної доби. Завдяки цьому монографія, написана до того ж ясним, жвавим стилем, з чітким логічним викладом думок, багата на інформативний матеріал, становить значний пізнавальний інтерес і читається з неослабною увагою. Ця робота є зразком такого дослідження, на яке орієнтують сьогодні польських та українських гуманітаріїв керівники обох держав: дослідження, у якому висвітлюються позитивні моменти в українсько-польських відносинах, культурному зближенні обох народів задля подолання негативної спадщини у минулому і дальшого спільного прямування до об'єднаної Європи. Видане окремою книж-

кою, це дослідження, поза всяким сумнівом, викличе певне зацікавлення не лише серед літературознавців, а й серед ширшого кола читачів і зробить свій присутній внесок у дискусії інтелектуалів щодо дальшого розвитку нашого суспільства, сучасної національної культури в руслі європейського вибору.

Монографія Олесі Нахлік істотно прояснює і переконливо розкриває строкату есеїстичну, літературно-критичну та наукову рецепцію антитоталітарної польської літератури ХХ ст. в незалежній Україні, а у зв'язку з цим – і самий складний процес поступового і тривалого подолання тоталітарної та колоніальної спадщини у свідомості українців. З цього погляду монографія має не лише важливе наукове значення (розв'язання однієї з проблем сучасного порівняльного літературознавства), а й вагоме суспільне значення, бо сприяє дальшому оновленню українського суспільства на засадах демократизму та європейської інтеграції.

Академік НАН України,
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри полоністики Інституту філології
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка,
директор Міжнародної школи україністики НАН України
Ростислав Радишевський